

MU‘TARIZA CÜMLE VE KUR‘ÂN‘DA YER ALIŞ NEDENLERİ*Halil ALDEMİR (*)***Özet**

*Bu makalede öncelikli olarak Arap Dili’nde fasih şiir ve nesirde çok sayıda örneği-
ne rastlanılan mu‘tarıza cümle kavramsal çerçeve, kullanılış gayeleri, çeşitleri ve geliş
şekilleri ele alınmıştır. Dilbilim kaynaklarında, tefsir ve i‘râbu‘l-Kur‘ân eserlerinde yer
alan mu‘tarıza cümle çeşitleri bir araya getirilerek bir tasnife tabi tutulmuştur. Daha
sonra Kur‘ân‘da mu‘tarıza cümle olgusu ele alınıp ayetlerde bu cümleyi tercih etme ne-
denleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Konunu doğası gereği, cümlelerin Arap Dili’ndeki yeri
anlatılırken ve Kur‘ân‘daki gayeleri saptanmaya çalışılırken bol miktarda örneğe yer
verilmiş ve örneklerin orijinal metinleri de zikredilmiştir. Ayetler örnek olarak verilirken
filolojik açıdan tefsire önem veren müfessirlerin görüşleri ile yetinilmiş, mu‘tarıza cümle-
nin tespiti ya da kullanılış gayesi konusunda tefsir âlimleri arasındaki görülen ihtilaflara
konuyu uzatmamak bakımından temas edilmemiştir*

Anahtar Kelimeler: *Mu‘tarıza cümle, i‘râbu‘l-Kur‘ân, Arap dili*

***The Objecting (Mutareda) Sentence Type
and the Reasons of its Place in the Quran***

Abstract

*This article examines an Arabic sentence type, which is very common in poetry and
prose, namely the objecting (mu‘tarada) sentence. It investigates its conceptual framework,
various types and different usages. The objecting sentences that used in philological
sources, Qur‘anic exegesis and grammatical analyses of the Qur‘anic sentences namely
'iraab al-Qur‘an works are gathered and classified. After that the occurrence of the
objecting sentence in the Qur‘an is considered and the purpose of its usage is determined.
As can be expected from the nature of the subject, several examples along with their
original texts are given, while describing the issue of the objecting sentence in the Arabic
language and trying to determine the usage purposes in the Quran. While giving examples
from Qur‘anic verses, only the opinions of Qur‘anic commentators with a philological
approach are considered. The disagreement between Tafseer scholars in determining the
objecting sentences or its usage purposes is not taken into consideration as not to draw
out the subject.*

Keywords: *(Mutareda) Sentence, 'iraab al-Qur‘an, Arabic language*

*) Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü
ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.
(e-posta: aldemirhalil@gmail.com)

Giriş

İlâhî irade, peygamberleri gönderildikleri toplumun dilini kullanan insanlardan seçme doğrultusunda tecelli etmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak peygamberlerin tebliğ ettiği mesajlar, gönderildikleri toplumun kullandığı dilin özelliklerini taşır. Bu durum diğer ilâhî mesajlarda, hatta bütün metinlerde olduğu gibi Kur’ân metni için de geçerlidir. Dolayısıyla Hz. Muhammed tarafından insanlara iletilen Kur’ân-ı Kerim, Arapça bir kelim olup, bu dilin özelliklerini taşımaktadır.

İslam literatüründe Kur’ân’ın anlaşılması, yorumlanması ve i’câzı hususunda dilbilimsel çalışmaların önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Kur’ân tefsirinin ilk örneklerinde filolojik tefsirlerin önemli bir yer tutması da dil ile Kur’ân’ın anlaşılması arasındaki ilişkiye erken dönemlerden itibaren önem verildiğine delalet eden en güçlü göstergelerden biridir.

Bir metnin anlaşılması o metnin dilinin iyi bilinmesi ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla Kur’ân’ın anlaşılması da indiği dil olan Arapçanın iyi bilinmesi ile mümkün olmaktadır.

Cümleler, ifade edilmek istenilen anlamın emir mi, yasak mı, ibâha mı ya da başka bir gaye mi taşıdığını bize gösterir. Her bir cümle çeşidinin kendine göre kullanılış gayesi bulunmaktadır. Dolayısıyla cümle yapılarının bilinmesi, iletilmek istenen anlamın tespiti bakımından önem taşımaktadır.

Kur’ân’ın indiği Arap dilinde var olan cümle çeşitlerinden biri de mu’tarıza cümledir. Mu’tarıza cümle örnekleri Kur’ân’da, fasih şiirde ve nesirde çok miktarda mevcuttur. Bu araştırmada öncelikli olarak mu’tarıza cümlesi hakkında bilgi verildikten sonra bu cümlenin Kur’ân’da kullanılış gayelerine yer verilecektir.

I. Mu’tarıza Cümle

Bu başlık altında mu’tarıza cümlesinin kavramsal çerçevesi, kullanılış amaçları, çeşitleri ve geliş şekilleri yer alacaktır.

A) Kavramsal Çerçeve

Mu’tarıza cümlesi Arapça’da الجملة المعترضة veya الجملة الاعتراضية şeklinde sıfat tamlaması olarak ifade edildiği gibi جملة الاعتراض şeklinde isim tamlaması olarak da ifade edilir. Sıfat tamlamasında, terkinin sıfat ve mevsuf olmak üzere iki rüknü bulunmaktadır. Mevsuf olan “cümle kelimesi” bazı dilciler tarafından kelim ile eşanlamlı kabul edilirken (Sabân, 1371: I, 195; İbn Hişâm, 1996: II, 431) birçok dilci kelim ile cümle arasında fark olduğunu ifade etmiştir. Onlara göre kelim, “kavl-i müfîd” olarak tarif edilmiş, müfîd ifadesinin de sonunda durulduğu zaman yadırganmayan söz dizisi anlamına geldiği belirtilmiştir (Radî, 1978: s. 33; İbn Hişâm, 1996: II, 431; İbn Hişâm, ts.: 18). Dolayısıyla bu tamlamadaki cümle kelimesi, kelimden daha kapsamlı bir anlama sahiptir. Nitekim bütün cümlelerin kelim, bütün kelimelerin ise cümle olmadığı ifade edilmiştir; terimsel ifade ile cümle ile kelim arasında umum-husus mutlak söz konusudur (Radî, 1978: s. 33; İbn Hişâm, ts.: s. 18).

المعترضة veya الاعتراضية ya da الاعتراض kelimeleri ise lügatte, karşısına çıkmak, görünmek, aklına gelmek, sunmak, sergilemek, beklenmedik bir hastalığa maruz kalmak, öl-

dürmek, vurmak, deve damgalamak, teklif etmek, sınamak, askerî birlikleri teftiş etmek, bir şeyi enine koymak gibi anlamalara gelen (Asım Efendi, 1304: II, 1266-1267; Cevherî, 1990: III, 1083; Kermî, 1991: III, 192; İbn Abbâd, 1994: I, 305-311; İbn Manzûr, ts.: VII, 165-187) *عرض* kökünde iftiâl kalıbında türemiş sözcüklerdir. *المعترضة* bu bâbdan türemiş ism-i fail formunda, *الاعتراضية* ise masdarın sonuna nispet yâsı getirilerek türetilmiş bir kelimedir. *الاعتراض* ise iftiâl babındar masdardır. Benzer tahlili bu cümle türünün isim tamlaması şeklinde ifade edilmişinde de yapmak mümkündür. Her iki durumda bu iki tamlamay da Türkçe'de "ara cümle" şeklinde karşılamak mümkündür.

Arapçada cümleler dilciler tarafından başladığı kelimenin türü, anlamı, i'râbda yerinin olup olmaması gibi çeşitli kriterlere göre tasnife tabi tutulmuştur. Nahiv âlimleri tarafından mu'tariza cümlesi i'râbda mahalli olmayan cümleler arasında sayılır.

Otoriteler arasında farklar bulunmakla birlikte (Kazvîni, 2002: s. 128; Suyûtî, 2006: II, 872; Ğalâyîni, 2008: s. 717; Hâşimî, 2010: s. 192; İbn Hişâm, ts.: s. 27) mu'tariza cümlesi "*Bir gayeden dolayı anlam bakımından birbirinin peşi sıra gelmesi gereken iki ögenin veya cümlelerin arasına giren cümle ya da cümleler*" şeklinde tarif edilebilir.

B) Kullanılış Gayeleri

Arap dilinde mu'tariza cümle oluşturulurken bir takım gayeler güdülür. Bu gayeleri belirli bir sayıya hasretmek mümkün görünmemekle (Meydânî, 1993: s. 550) birlikte önemli dilciler örnek olarak bu gayelerden bazılarını zikretmişlerdir. Zikredilen gayeler arasında sözü pekiştirme, yanlış anlamayı önleme (İbn Hişâm, 1996: II, 446; Ahmed Zafer, 1998: s. 512; Ğalâyîni, 2008: s. 717; Suyûtî, ts.: II, 327), sözü güzelleştirme (İbn Hişâm, 1996: II, 446; Ahmed Zafer, 1998: 512), tenzih, dua ve tenbih yer almaktadır (Kazvîni, 2002: s. 128).

Mu'tariza cümlelerin kullanılma gayeleri konuşanın amacı ve kelamın akışına göre değişir (İbn Kayyim, 2011: IV, 197). Bu yüzden bütün gayeleri tek tek ele alıp örneklemek pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle araştırmanın sınırları çerçevesinde mu'tariza cümlelerin kullanılış gayelerinden sadece ikisi örneklenilecektir.

Söyleyeni bilinmeyen bahr-i vâfırdan bir beyit şöyledir:

شجاک - أظنُّ - رَنَعُ الظَّاعِنِينَ وَمَ تَعْنًا بَعْدَ الْعَاذِلِينَ

Göçenlerin yeri – eminim ki – üzümüş seni

Sen de hiç aldırmamışsın kınayanların eleştirmesine...

Bu örneğe bakıldığında zaman *شجى* fiili ile onun fâili olan *رَنَعُ* kelimesinin arasına, fiil ve fâilden oluşan *أظنُّ* fiil cümlesi girmiştir. Beytin sadrında bu mu'tariza cümlesi olmasaydı karşı tarafın üzüntüsünün kesin olduğu anlaşılmazdı. Bir başka ifade ile göç sebebiyle meydana gelen üzüntü kesin de olabilirdi, bir vehimden ibaret de kalabilirdi. Mezkur mu'tariza cümlesi ile muhatabın göçenlerin yerine bakıp üzüldüğü anlamı desteklenmiştir (Dürre, 1984: III, 386).

Avf İbn Muhallim'in Abdullah İbn Tâhir İbn el-Huseyn'nin huzurunda okuduğu kaside dede yer alan bahr-i serî'den şu beyitte bir mu'tariza cümlesi bulunmaktadır:

إن الثمانين - وبلَّغَتْهَا - قد أحوجت سمعى إلى تُرْجَمَان

Seksen yaş – Sen de göresin bu yaşı –

Eyledi kulaklarımı bir tercümana muhtaç

Bu beyitte yer alan وبلَّغَتْهَا cümlesi إن'nin ismi ile haberi arasına girmiş, dolayısıyla mu'tarıza cümlesi olmuştur. Beytin anlamından da anlaşılacağı üzere bu cümle dua gayesi ile söylenmiştir (Kazvîni, 2002: s. 128; Taftazânî, ts.: s. 180; Suyûtî, ts.: II, 331).

C) Çeşitleri

1. Müsned Müsned İleyh Arasında Yer Alan

Fiil-fail, mübteda-haber ve aslı mübteda-haber olan öğeler arasına giren cümleler bu kategoride yer alır (İbn Hişâm, 1996: II, 446-447; İbn Cinnî, ts.: I, 335-336; Suyûtî, ts.: II, 328). Örnek olarak kaynaklarımızda Muâviye'nin annesi Hind'e nispet edilen, ancak gerçekte Hind bint Târik'a ait olan ve cahiliye döneminde Arapların İranlılara karşı zafer elde ettiği savaşta dile getirilen şu beyitler de konuyla ilgili bir örnek içermektedir:

نحن - بنات الطارق - نمشي على النمارق

Biz, Târik'ın Kızlarıyız

Yastıklar üzerinde yürürüz...¹

Burada müsned ileyh olan نحن ile müsned olan نمشي cümlesi arasında yer alan بنات الطارق ifadesi mu'tarıza cümledir (Dürre, 1984: III, 390-391; İbn Hişâm, 1996: II, 447; Suyûtî, ts.: II, 30).

2. Fiil ile Mef'ûl Arasında Yer Alan

Ebu'n-Necm el-'Iclî'nin şu beyti buna örnek olarak verilebilir:

وُبدِّت -والدهر ذو تبدُّل- هَيْفَا دُبُورًا بِالصَّبَا وَالشَّمَال

Bu tatlı rüzgârın yerini doğu ve kuzey rüzgârları yüzünden...

Kavurup yakan rüzgârla batı rüzgârı aldı. Zaten zaman değişikliklerle dolu...² (Dürre, 1984: III, 388-389; İbn Hişâm, 1996: II, 446; Suyûtî, ts.: II, 329; İbn Cinnî, ts.: I, 336).

Bu beyitte yer alan والدهر ذو تبدُّل ifadesi, بُدِّل fiili ile bu fiilin ikinci mef'ûlü هَيْفَا arasına girmiş bir mu'tarıza cümledir (Dürre, 1984: III, 388-389; İbn Hişâm, 1996: II, 446).

3. Şart ile Cevap Arasında Yer Alan

Mu'tarıza cümle bazen şart ile cevap cümleleri arasında yer alır (İbn Hişâm, 1996: II, 448; Ahmed Zafer, 1998: s. 512; Galâyîni, 2008: s. 717; Suyûtî, ts.: II, 229). Arap

1) Beytin Hind'in babasının adı Târik olduğu için bu şekilde çevirisi tercih edilmiştir. Ancak, burada târik yıldızının Araplar nezdindeki yeri dikkate alınınca "Biz Tarık Yıldızı gibi yüce, asil ve meşhur bir soydan geliriz." şeklinde tercüme etmek de mümkündür.

2) Buradaki beyti rüzgârlara hasretmeden, bir durumun süreklilik arzemesinin imkânsızlığı şeklinde anlamak da mümkündür (bk. Dürre, III, 388).

Dili'ndeki bu kullanımın Kur'ân ayetlerinde de örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin şu ayette böyle bir durum söz konusudur:

(101) وَإِذَا بَدَلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ لَّنَا أَلَمْ نَكُنْ لَكَ بَدَلًا مِمَّا نَعْمُونَ (Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- «Sen ancak bir uyarıcısın» dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler.) (en-Nahl 16/101). Bu ayette yer alan وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ (Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir) ifadesi şart cümlesi ile cevap cümlesi arasında yer alan bir mu'tariza cümledir.

4. Yemin İle Cevabı Arasında Yer Alan

Arapça cümlelerde yeminin önemli bir yeri vardır. Yemin olgusunun olduğu cümlelerde, yemin edatı, muksem bih ve muksemaleyh bulunur. Normal cümle yapısında yemin ile cevabı (muksemaleyh) arasında başka bir cümle yer almaz. Ancak bazı durumlarda yemin ile cevabı arasında çeşitli nedenlerden dolayı mu'tariza cümle girer (İbn Hişâm, 1996: II, 449; Suyûtî, ts.: II, 229). Söz gelimi Nâbiğa ez-Zübyânî'nin Nu'mân İbnu'l-Münzir'den özür dilediği kasidesinde yer alan şu beyitte böyle bir durum söz konusudur:

لَعَمْرِي - وما عمري عليَّ بمين - لقد نطقتُ بطلاً عليَّ الأفاعُ

Hayatıma yemin olsun ki – Hayatım benim için hiç de basit değil –

Karî'oğulları benim hakkımda yaymışlar hep yalan ve iftira...(Zübyânî, ts.: s. 80; Sîbeveyh, ts.: II, 70).

Bu beyitte وما عمري عليَّ بمين (Hayatım benim için hiç de basit değil) ifadesi yemin ile yeminin cevabı arasında yer almış bir mu'tariza cümledir (Dürre, 1984: III, 403).

5. İsm-i Mevsûlden Sonra Yer Alan

Mevsûlden sonra gelen mu'tariza cümleler, biri mevsul ile sıla, diğeri sılanın cüzleri arasında olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar (Dürre, 1984: III, 404-405; İbn Hişâm, 1996: II, 450; Suyûtî, ts.: I, 341, II, 327).

İsm-i mevsûl ile sılası arasına giren mu'tariza cümleye Cerîr'in (ö. 110) kendisine Ferzadk'ın (ö. 114) şiirini okuyan Yahya İbn Ukbe'yi hicvettiği kasidesinde yer alan şu beyti örnek olarak vermek mümkündür:

ذاك الذي - وأبيك - يعرف مالكا - والحقُّ يَدْمَعُ تُرْهَاتِ الْبَاطِلِ

İşte o – baban hakkı için – iyi bilir Mâlik'i

Hak yıkar geçer batılın yalanlarını (Cerîr, ts.: II, 580)

Bu beyitte يعرف مالكا yemin cümlesi, ism-i mevsûl olan الذي ile onun sılası olan يعرف مالكا cümlesinin arasına girmiş mu'tariza bir cümledir (Dürre, 1984: III, 404-405; İbn Hişâm, 1996: II, 450; İbn Kayyim, 2011: IV, 199; Suyûtî, ts.: I, 341, II, 327).

Mu'tariza cümlelerin sılada yer alan öğelerin arasına girmesine örnek olarak ise İbn Uşfûr'un yorumuna göre şu ayeti göstermek mümkündür.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءَ سَيِّئَةٍ يَمْثِلُهَا وَتَرْهُهُمُ ذَلَّةً مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ غَاصِبٍ (Kötülük işleyenler ise, yaptıkları kötülük kadar ceza görürler. Kendilerini bir zillettir kaplayacak... Onları Allah'ın bu cezasından koruyup kurtaracak bir kimse yoktur.) (Yûnus 10/27)

İbn Uşfûr'a göre كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ ذَلَّةً cümlesi, sılanın başı olan كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ cümlesine ma'tûftur, وَالَّذِينَ mübteda, haber ise مَا لَهُمْ cümlesidir. Bu durumda جَزَاءَ سَيِّئَةٍ يَمْثِلُهَا cümlesi sıla içerisinde yer alan ma'tûf ile ma'tufun aleyh olan iki cümle arasında girmiş bir mu'tarıza cümledir. Bununla kötülük işleyenlerin cezasının açıklanması amaçlanmıştır. Ancak bunu uzak gören ve ayeti farklı şekilde yorumlayan dilciler de vardır (İbn Hişâm, 1996: II, 451).

6. Sıfat ile Mevsuf Arasında Yer Alan

Arap Dili'nde sıfat ile mevsufun arasında giren cümleler mu'tarıza cümle olarak kabul edilir (İbn Hişâm, 1996: II, 450; Ahmed Zafer, 1998: s. 512; Ğalâyîni, 2008: s. 717; Suyûtî, ts.: II, 327). Buna örnek olarak şu ayeti göstermek mümkündür: إِنَّهُ لَقَرَّانٌ كَرِيمٌ (77) فَلَا أَفْسِمُ (76) وَإِنَّهُ لَلْحَجُومُ (75) وَمَا تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (76) (Hayır! Vakit vakit inen Kur'an'a yemin ederim ki, - eğer anlarsanız bu gerçekten büyük bir yemindir - bu kitap, pek değerli, şerefli bir Kur'an'dır.) (el-Vâkı'a 56/75-77).

Bu Kur'an pasajı bir yemin ile başlamakta ve yeminin cevabı ile son bulmaktadır. Ortadaki ayet ise yemin ile cevabı arasında giren mu'tarıza cümledir. Ancak bu mu'tarıza cümle içinde bir başka mu'tarıza cümle söz konusudur. Şöyle ki, haber olan لَقَرَّانٌ kelimesi ile onun sıfatı olan عَظِيمٌ kelimesi arasında مَا تَعْلَمُونَ cümlesi girmiştir. Bu cümle sıfat ile mevsuf arasında yer aldığı için mu'tarıza cümle olarak değerlendirilir.

7. Muzaf ve Muzafun İleyh Yer Alan

Arapça'da isim tamlamasında tamlayana muzaf, tamlanana muzafun ileyh denir. Bu iki öge normal şartlarda arasında herhangi bir cümle kabul etmez. Eğer muzaf ile muzafun ileyh arasında cümle girerse buna mu'tarıza cümle denir (İbn Hişâm, 1996: II, 451).

Kaynaklarımızda buna örnek olarak هذا غلام والله زيد (Bu, Zeyd'in - Allah'a yemin ederim ki - çocuğudur.) cümlesi gösterilir. Bu ifadedeki والله زيد yemin cümlesi, muzaf olan غلام ile muzafun ileyh olan زيد arasında yer alan mu'tarıza cümledir (İbn Akîl, 1985: III, 83; İbn Hişâm, 1996: II, 451).

8. Câr ve Mecrûr Arasında Yer Alan

Arapça'da harf-i cerr ile başına geldiği kelime arasında bir cümle girdiği zaman, buna mu'tarıza cümle adı verilir (İbn Hişâm, 1996: II, 452; Ğalâyîni, 2008: s. 717). Söz gelimi اشترتُ بـ ألف - أرى - ألف درهم (Onu - öyle tahmin ediyorum ki - bin dirheme satın aldım.) ifadesinde fiil ve failden oluşan أرى cümlesi harf-i cerr olan ب ile onun mecruru olan ألف kelimesi arasında yer almıştır. Dolayısıyla bu, mu'tarıza bir cümledir (İbn Hişâm, 1996: II, 452).

9. Harf-i Nâsîh İle Başına Geldiği Kelime Arasında Yer Alan

Arap dilinde iki cümle yapısından biri olan isim cümlesinin başına kimi durumlarda nevasîh adı verilen sözcükler gelir. Bunların bir kısmı “Kâne ve Kardeşleri”, bir kısmı da “İnne ve Kardeşleri” olarak bilinir. Arapçada bu kelimeler ile isimleri arasına herhangi bir cümle girerse, bu mu'tariza cümle olarak değerlendirilir.

Ebu'l-Ğavl et-Tahavî'nin şu beyitlerinde yer alan mu'tariza cümlelerden ikincisini buna örnek olarak vermek mümkündür:

أَتُنْسَى - لَأْ هَدَاكَ اللهُ - سَلَّمَى وَعَهْدُ شَبَابِهَا الْحَسَنُ الْجَوِيلُ
كَأَنَّ - وَقَدْ أَتَى حَوْلَ كَمِيلٍ - أَتَانِيهَا حَمَامَاتٌ مُثُولُ

Unutur musun – Allah sana hidayet vermesin – Selmâ'yı,
Onun gençlik yılları ne muhteşemdi, ne güzeldi,
Âdeta – tam bir yıl oldu –

Üzerinde yemek pişirdiği taşlar, yere konmuş güvercinler (Dürra, 1984: III, 406-407; İbn Hişâm, 1996: II, 452; İbn Cinnî, ts.: I, 341).

Yukarıdaki beyitlerde geçen وَقَدْ أَتَى حَوْلَ كَمِيلٍ ifadesi, “İnne ve Kardeşleri”nden olan كَأَنَّ ile ismi أَتَانِيهَا kelimesi arasında yer almış mu'tariza cümledir (Dürra, 1984: III, 406-407; İbn Hişâm, 1996: II, 452).

10. Tekîd'de Yer Alan

Arap dilinde tekit eden ile tekit edilen arasında yer alan cümle mu'tariza cümle olarak değerlendirilmiştir (İbn Hişâm, 1996: II, 452; Suyûtî, ts.: II, 329). Ru'be İbnu'l-'Accâc'ın şu beyitlerinde geçen mu'tariza cümle buna örnek olarak verilmiştir:

يَا قَوْمٌ قَدْ حَوَقَلْتُ أَوْ دَنَوْتُ وَبَعْضُ حِقَالِ الرِّجَالِ الْمُوثِ
مَا لِي إِذَا أُجْزِئْتُ صَائِئْتُ أَكْبَرُ قَدْ عَالِي أَمْ بَيْتِ
لَيْتَ - وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ؟ - لَيْتَ شَبَابًا بُوَعٌ فَاشْتَرَيْتُ

Hey halkım! Güçsüz düştüm, ya da sona yaklaştım,
Erkeklerin güçsüz düşmelerinin bir yanı ölümdür.
Neyim var Allah aşkına! Kuyudan su çekerken soluk soluğa kalırım,
İhtiyarlık mı beni bu hale getirdi yoksa hanım mı?
Keşke – Keşke hiç fayda verir mi?–
Keşke gençlik satılsaydı da ben alsaydım...

Son beytin birinci ve ikinci şatırı لَيْتَ ile başlamaktadır; bunlardan ilki, ikincisi tarafından tekit edilmiştir. Ancak tekit eden ile tekit edilen arasına mu'tariza cümle olarak وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ؟ ifadesi girmiştir (Dürra, 1984: III, 407-408; İbn Hişâm, 1996: II, 452).

11. Fiil İle Başına Gelen Harflerin Arasında Yer Alan

Arapçada fiilin başına gelecek zaman ifade eden tenfîs harfi ve çeşitli gayelerle وَدْ edatı getirilir. Fiil ile başına gelen bu edatlar arasında yer alan cümleler, mu'tarîza cümle olarak değerlendirilir (İbn Hişâm, II, 452; Suyûtî, ts.: II, 329-330).

Şu beyit harf-i tenfîs ile başına geldiği fiilin arasına giren mu'tarîza cümleye örnek olarak verilebilir:

وَمَا أَدْرِي وَسَوْفَ - إِخَالُ - أَدْرِي أَقَوْمٌ أَلْ حَصْنِ أُمِّ نِسَاءِ

Bilmiyorum –zannedersem- bileceğim,

Hısn halkı erkek mi yoksa karı mı? (Züheyr, ts.: s. 14)

Bu beyitte gelecek zaman ifade eden سَوْفَ edatı ile أَدْرِي fiili arasına إِخَالُ cümlesi girmiştir. Bu cümle mu'tarîza cümle olarak yorumlanmıştır.

Fiil ile başına gelen وَدْ edatı arasında yer alan mu'tarîza cümleye, Nahiv âlimlerinin Ferazdak'a (ö. 114) ait bir beytin acüzü ile Yezîd İbn Abdillâh'a ait beytin sadrını bir araya getirerek oluşturdukları şu beyti örnek olarak vermek mümkündür (Dürre, 1984: II, 159-160):

أَخَالِدُ قَدْ - وَاللَّهِ - أَوْطَأْتُ عَشْوَهُ وَمَا قَاتِلُ الْمُعْرُوفِ فِينَا يُعْتَفُ

Ey Hâlid! – Allah'a yemin olsun ki – sen yanlış yaptın

Bizim aramızda doğruyu söyleyen kınanmaz...

Bu beyitte وَدْ edatı ile başına geldiği أَوْطَأْتُ fiili arasına وَاللَّهِ yemin cümlesi girmiştir. Bu yemin cümlesi mu'tarîza cümle olarak değerlendirilmiştir.

12. Olumsuzluk Edatı ve Başına Geldiği Kelime Arasında Yer Alan

Olumsuzluk edatı ile başına geldiği kelime arasına giren cümleye mu'tarîza cümle denir (İbn Hişâm, II, 452-453; Suyûtî, ts.: II, 330). Bu şekilde gelen mu'tarîza cümleye, şiiri delil olarak kullanılan şairlerin en sonuncusu olarak kabul edilen İbrahim İbn Herme'nin (ö. 150) şu beyitlerinde geçen örneği vermek mümkündür:

إِنَّ سَلِيمِي - وَاللَّهِ يَكْلُؤُهَا - صَنَنْتُ بِشَيْءٍ مَا كَانَ يَبْرُؤُهَا
وَعَوَّدْتَنِي فِيمَا تُعَوِّدُنِي أَظْمَاءَ وَرِدٍ مَا كُنْتُ أَجْرُؤُهَا
وَلَا - أَرَاهَا - تَزَالُ ظَالِمَةً تُحَدِّثُ لِي قَرْحَةً وَتُنَكِّؤُهَا

Sevgilim Selmacık – Allah onu korusun –

Kendisine zarar vermeyecek küçük bir şeyi sakladı benden

Devenin su içip uzun süre suya dayanması, subaşına gelmemesi gibi

Bazen yanıma gelmeye, bazen de benden uzak durmaya alıştırdı beni

Hâlâ –bana göre o- zalim birisi

Ne zaman unutsam gelip yeni bir yara açar ve iyileşmeye yüz tutmuş yaranın kabuğunu kavlatır...

Son beyitte olumsuzluk edatı *لَا* ile başına geldiği fiil *تَرَأَى* arasında *أَرَاهَا* cümlesi girmiş ve bu, nahiv alimleri tarafından mu'tariza cümle olarak kabul edilmiştir (Dürre, 1984: III, 397-398; İbn Hişâm, 1996: II, 452-453).

13. Hâl İle Zü'l-Hâl Arasında Yer Alan

Arapçada hâl ile zü'l-hâl arasında giren cümle mu'tariza cümle olarak değerlendirilir (Ğalâyînî, 2008: s. 717).

Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiğine göre Yusuf peygamber ailesi ile kavuşunca onlara şöyle söylemiştir: *ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِينَ* (*Güven içinde Allah'ın iradesiyle Mısır'a girin!*) (Yûsuf 12/99).

Bu ayette geçen ve cevabı mahzûf olan *إِن شَاءَ اللَّهُ* şart cümlesi zü'l-hâl olan *و* ile hâl *آمِينَ* arasında girmiş mu'tariza bir cümledir. Zemahşerî bu görüşü dile getirdikten sonra ayeti bu şekilde değil de, takdim tehir ile yorumlamanın tefsirin bidatleri arasında saymıştır (Zemahşerî, 1995: II, 486). Dolayısıyla hâl ile zü'l-hâl arasında yer alan cümle mu'tariza cümle olarak değerlendirilir.

14. Bedel ile Mübdel Minh Arasında Yer Alan

Bedel ile mübdel minh arasında yer alan cümleler, mu'tariza cümle olarak kabul edilmiştir.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'den söz ettiği yerlerin birinde şöyle buyurmuştur:

وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُعْنِي عَنْكَ شَيْئًا (*Kitapta İbrahim'i de an. O gerçekten özü sözü doğru biri idi, (yani) bir peygamberdi. Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?*) (Meryem 19/41-42).

Bir yoruma göre yukarıdaki ilk ayette geçen *إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا* ifadesi bedel olan *إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ* cümlesi ile mübdel minh olan *إِبْرَاهِيمَ* arasında girmiş bir mu'tariza cümledir (İbn Seyyidîhi, ts.: VI, 262).

Zemahşerî de tefsirin değişik yerlerinde mu'tariza cümlelerin bu şekilde gelen örneklerine işaret etmiştir (Zemahşerî, 1995: II, 611; I, 385).

15. Müstesna ile Müstesna Minh Arasında Yer Alan

Arapçada mu'tariza cümlelerin geldiği yerlerden biri de müstesna ile müstesna minh arasındır.

Allah Teâlâ Tâlût ile Câlût kıssasını anlatırken Tâlût'un askerlerine şöyle söylediğinden bahsetmiştir: *إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ* (*Allah sizi, bir ırmakla imtihan edecektir. İmdi onun suyundan bir avuç miktarı hariç içen – Kim ondan içmezse bendendir - benden sayılmayacak.*) (el-Bakara 2/49).

Bu ayette geçen *فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي* (İmdi onun suyundan içen benden sayılmayacak) cümlesi müstesna minh, *مَنْ اعْتَرَفَ* (bir avuç miktarı içen) cümlesi ise müstesna olarak değerlendirilmiştir (Semîn Halebî, 1994: I, 605; İbn Âdil, 1998: IV, 281). *وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي* (Kim ondan içmezse bendendir) ifadesi ise müstesna ile müstesna minh arasına girmiş bir mu'tarıza cümledir.

16. İki Bağımsız Cümle Arasında Yer Alan

Mu'tarıza cümle bazen birbiri ile konu bakımından ilgisi bulunan iki müstakil cümle arasında yer alır (İbn Hişâm, 1996: II, 453). Buna örnek olarak şu ayet-i kerimeyi vermek mümkündür: *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفَصَّالَةٌ فِي عَامِيْنٍ أَنِ اشْكُرْ لِي* (14) *وَلِوَالِدَيْكَ إِلَىٰ الْمَصْبِيِّ* (14) (Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer. İnsana buyurduk ki: «Hem Bana, hem de annene babana şükret! Unutma ki sonunda Bana döneceksiniz.») (Lukmân 31/14)

Bu ayette yer alan *حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفَصَّالَةٌ فِي عَامِيْنٍ* (Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl kadar sürer.) cümleleri mu'tarıza cümle olarak yorumlanmıştır (Zemahşeri, 1995: III, 479; Kâsımî: 2003, VIII, 28).

D) Geliş Şekillerine Göre Mu'tarıza Cümle Türleri

Mu'tarıza cümle, geliş şekillerine göre yalın, iç içe ve birden çok şeklinde olmak üzere üç kısma ayrılarak incelenebilir.

1. Yalın Mu'tarıza Cümle

Basit mu'tarıza cümle ifadesi ile, içinde mu'tarıza cümle bulunmayan ve kendisine başka bir mu'tarıza cümle atfedilmeyen ifadeler kastedilir. Buna, Ferazdak'ın (ö. 114) Bilal İbn Ebî Bürde'yi methettiği kasidesinde geçen şu örneği vermek mümkündür:

وَقَاتِلَ لِي لَمْ تُصِيبْ سِهَامَهَا رَمْتَنِي عَلَىٰ سُودَاءِ قَلْبِي نِيَاهَا
وَإِنِّي لَرَامٍ نَظْرَةً قَبْلَ الَّذِي لَعَلِّي — وَإِن شَطَطَتْ نَوَاهَا — أُزُورُهَا

Nice genç kızlar okları ile vurmada öldürdü beni

Onu görmek bir ok gibi işledi kalbimin derinliklerine

Bakışlarımı çevirir dururum

Her ne kadar o uzaklaşsa da, görebileceğimi umduğum yöne (Dürre, 1984: III, 392).

Son beyitte yer alan *وَإِن شَطَطَتْ نَوَاهَا* ifadesi, *لَعَل*'nin ismi ile haberi arasına girmiş mu'tarıza bir cümledir. Ne bu cümleye başka bir mu'tarıza cümle atfedilmiş, ne de bu cümle içinde başka bir mu'tarıza cümle vardır. Dolayısıyla buradaki mu'tarıza cümle yalın haldedir.

2. Birden Çok Mu'tariza Cümle

Arap Dilinde bazen mu'tariza cümleler peş peşe gelebilir. Buna örnek olarak Cahiliye Dönemi'nin önemli şairlerinden Züheyr İbn Ebî Sülmâ'nın (ö. 609) üzerine kuma getirdiği eşi Ümmü Evfâ'yı boşadıktan sonra duyduğu pişmanlığı dile getirdiği şu beyitlerini örnek olarak vermek mümkündür:

لَعَمْرِي وَالْحُطُوبُ مُعَيَّرَاتٌ وَفِي طُولِ الْمَعَاشِرَةِ النَّقَالِي
لَقَدْ بَالَيْتُ مَطْعَنَ أُمَّ أَوْفَى وَلَكِنْ أُمَّ أَوْفَى لَا تُبَالِي

Başım için – Zor şartlar değiştiricidir,

Güzel anlar uzadıkça soğuma başlar -

Ümmü Evfâ'nın göç ettiği zaman yıkıldım,

Ama Ümmü Evfâ hiç aldırmadı bu ayrılığa... (Züheyr, ts.: s. 59).

Birinci beytin sadrında yer alan وَالْحُطُوبُ مُعَيَّرَاتٌ cümlesi ile وَفِي طُولِ الْمَعَاشِرَةِ النَّقَالِي cümlesi yemin ile cevabı arasına girmiş mu'tariza cümlelerdir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere birden çok cümle ile itiraz gerçekleşmiştir (Dürre, 1984: III, 412-414).

3. İç İç Mu'tariza Cümle

Bazen bir mu'tariza cümle içinde, bir başka mu'tariza cümle bulunabilir. Buna şu ayetleri örnek olarak vermek mümkündür:

(77) فَلَا أَفْسِسُ بِمَوَاقِعِ النُّحُومِ (75) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (76) إِنَّهُ لَفُرْآنٌ كَرِيمٌ (Hayır! Vakit vakit inen Kur'ân'a yemin ederim ki, - eğer anlarsanız bu gerçekten büyük bir yemindir - bu kitap, pek değerli, şerefli bir Kur'ân'dır.) (el-Vâkı'a 56/75-77).

Yukarıdaki ayetlerde yer alan وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ifadesi iki ayet arasında yer alan mu'tariza bir cümledir. Dikkatlice bakılınca bu mu'tariza cümle içerisinde sıfat ile mevsufu arasına لَوْ تَعْلَمُونَ cümlesinin girdiği görülmektedir. Bu cümle de nahiv alimleri tarafından mu'tariza cümle olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu Kur'ân pasajında, biri diğerinin içinde olmak üzere iki mu'tariza cümle vardır.

II. Kur'ân'da Mu'tariza Cümleler ve Kullanılış Nedenleri

Araştırmamızın bu bölümünde Kur'ân'da mu'tariza cümlelerin varlığı ve kullanım nedenleri üzerinde durulacaktır.

A) Kur'ân'da Mu'tariza Cümleler

Giriş bölümünde de ifade edildiği gibi Kur'ân-ı Kerim Arapça nazil olduğu için doğal olarak bu dilin özelliklerini taşıyan bir kitaptır. Hal böyle olunca Kur'ân'da sayıları yüzlerle ifade edilen mu'tariza cümlelere rastlamak son derece normal bir durumdur.

Mu'tariza cümlelerin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen vahiyde yer almasının bir diğer nedeni ise Kur'ân'ın gayesi ve doğasıdır. Şöyle ki, Kur'ân'ın en büyük amacı bütün insanları ıslah etmektir; inkârcıları imana, bâtil ibadetleri terke ve İslam'a uymaya çağır-

mak, müminleri de ahlaklarını düzeltmek, hidayet üzere sabit kılmak, başarıya götüren yolu göstermek ve nefisleri tezkiye etmek suretiyle ıslahı hedefler. İşte bundan dolayı Kur'ân'ın amaçları davet sürecinde toplumun durumu ile bağlantılı olmuştur. Bunun bir sonucu olarak Kur'ân ayetleri birbirinden bağımsız bir yapıya sahiptir. Çünkü her ayet ıslah gayesi, ıslahı delillerle destekleme, tamamlama, buna sızan sapıklıklardan onu arındırma ile ilgilidir. Bu nedenle ayetler silsile olarak inmemiştir. Aslında Kur'ân, birbirinden farklı konuları ele alan, ilgiden dolayı bir konudan bir başka konuya geçen bir hatibin durumuna benzer. İşte bu yüzden Kur'ân'da mu'tarıza cümleler çok fazla yer almıştır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: I, 81).

Fıkıh alanında olduğu gibi Nahiv sahasında da ekoller vardır ve bu ekollere göre cümleler hakkında verilen yargılar da farklılık göstermektedir. Bu yüzden mu'tarıza cümlelerin tespit ve gayelerinde de zaman zaman müfessirler arasında farklılıklar görülmektedir. Söz gelimi mu'tarıza cümle olma ihtimali olan bir cümle, bazı müfessirler tarafından hal cümlesi kabul edilirken bazı müfessirler tarafından mu'tarıza cümle olarak değerlendirilmiştir. Hatta bir müfessir aynı özelliklerdeki bir cümleyi bir yerde mu'tarıza cümlesi olarak değerlendirirken başka bir yerde bunu reddetmektedir. Mesela bu durum dilbilimsel tefsirin en büyük otoritelerinden Zemahşerî'nin (ö. 538) Nahl Suresi ve İnsan Suresi'nde geçen şu ayetler hakkındaki değerlendirmelerinde somut bir şekilde görülmektedir. Zemahşerî, بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لُبِّيْنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (43) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (44) (*Senden önce de, gönderdiğimiz elçiler, kendilerine vahyettiğimiz bir kısım adamlardan başka bir varlık değildiler. Eğer bu konuları bilmiyorsanız ehl-i kataba sorunuz. Belgeler, mucizeler ve kitaplarla gönderdik onları. Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar.*) (en-Nahl 16/43-44) ayetinde geçen تَعْلَمُونَ لَا تَعْلَمُونَ (Eğer bu konuları bilmiyorsanız ehl-i kataba sorunuz.) cümlesini mu'tarıza cümle olarak yorumlamıştır. Bu ayetin tefsirini yaparken bu cümle başında ف edatının bulunmasını sorun olarak görmemiş ve bu cümleyi mu'tarıza cümle olarak değerlendirmiştir (Zemahşerî, 1995: II, 584). Aynı Zemahşerî بِرَبِّهِ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ (29) إِنَّ هَذِهِ تَذَكِيرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ (Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.) (el-İnsân 76/29) ayetini hakkında Tâhir İbn 'Âşûr'un kendisine isnat ettiği görüşe göre ف edatının cümle başında bulunmasını ileri sürerek bu ayetin فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ kısmının mu'tarıza cümle olamayacağını ifade etmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XIV, 161).³

Bazen de müfessir bir cümle mu'tarıza cümlesi olabileceği gibi başka ihtimale gelebileceğini de belirtmektedir. Bu konuda en fazla dikkat çeken husus hal cümlesi ile mu'tarıza cümlesinin birbirinin alternatifi olarak birlikte zikredilmesidir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XV, 247; XVI, 267).

3) el-Keşşâf tefsirinde ilgili ayetin yorumuna bakıldığı zaman, Zemahşerî'nin bu görüşü tefsirinde dile getirmediği görülecektir (Zemahşerî, 1995: IV, 663). Muhtemelen Zemahşerî başka bir eserinde bu yorumu dile getirmiştir. Büyük müfessir Âlûsî de mu'tarıza cümle başında ف edatının bulunup bulunmamasının ihtilaflı bir konu olduğuna işaret ettikten sonra, mu'tarıza cümle başında bu edatın yer almasını reddedenlerin görüşlerinin asılsız olduğunu ifade etmiştir (Âlûsî, 1999: XIV, 149).

B) Kullanılış Nedenleri

Mu'tariza cümlelerin Kur'ân'da yer alması, onun Arapça olmasına, doğasına ve he-deflerine bağlı bir durum olmakla birlikte bu cümlelerin her biri bir gayeye matuftur. Tefsirlerde genellikle mu'tariza cümlelerin tespiti yapılmış, bazen irabda mahalli olmadığı vurgulanmış, bazen de hangi öğeler arasında mu'tariza olduğu belirtilmiştir. Klasik dirayet tefsirlerinde Kur'ân'daki mu'tariza cümlesine oranla nadiren mu'tariza cümlelerin gayesi belirtilmiştir. Bu konuda en fazla Tâhir İbn 'Âşûr görüş beyan etmiştir. Bu da doğal olarak onun tefsirini yazış gayesi ile paralellik arz etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadar bu nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Açıklama

Müfessirler açıklama amacı taşıyan mu'tariza cümlelerin kullanılış gayelerini izah ederken takrir, beyan, tasrih vb. farklı sözcükler tercih etmişlerdir.

Bakara Suresi'nin hemen baş tarafında Allah Teâlâ cennetliklerin ödülleri bahsederken şöyle buyurmuştur: *كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ* (O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdendir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için cennette tertemiz eşler de vardır.) (el-Bakara 2/25) ayetinde geçen *وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا* (Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir.) ifadesi, Sa'dî'nin de ifade ettiği gibi mu'tariza cümlelerin kelamın sonunda yer alabileceğini ifade edenlere göre mu'tariza cümledir (Şeyhzâde, 1999: 430).

Bu mu'tariza cümlelerin gayesi takrirdir. (Semin Halebi, 1994: I, 160; Neseî, 1996: I, 72; Beydâvi, ts.: I, 42) Şöyle ki bu ifade ayetin yukarıda verilen bölümünün baş tarafından anlaşılan dünya ve ahiret nimetlerinin benzerliğini açıklamaktadır. (Şeyhzade, 1999: I, 430) Benzer bir durum da *وَجَعَلُوا أَعْرَظَ أَهْلِهَا أَدْنَىٰ وَكَذَلِكَ يَجْعَلُونَ* ayetinde söz konusudur (Neseî, 1996: I, 72).

Allah Teâlâ Kur'ân'da her şeyin kendi bilgisi dâhilinde olduğunu; kâinatta her ne varsa hepsini en ince ayrıntısına kadar bildiğini defalarca vurgulamıştır. Bu konudaki ayetlerin birinde şöyle buyurmuştur: *وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ يُجَاهِدُهُ إِلَّا أُمَّمٌ مُنْتَالِكُمْ مَا فَطَرْنَا فِي* (38) *يَرْبِّمُمْ يُخْشَوْنَ* (38) *الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُخْشَوْنَ* (38) (Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler.) (el-En'âm 6/38). Yüzeysel bir bakışla *وَمَا فَطَرْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ* (Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.) ifadesine yaklaşıncaya bu ifadenin ayetin konu bütünlüğünün dışında kaldığı görülür. Ancak Arap dili kuralları dikkate alınınca bu ifadenin mu'tariza cümle olduğu ve ayetin akışına ters düşmediği anlaşılır. Zira bu ifade ile Allah Teâlâ ilminin genişliğini ve kudretinin sonsuzluğunu beyan etmek istemiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: VII, 217).

2. İstitrâd

Farklı şekillerde tarif edilen İstitrâd'ı (Cürcânî, 1985: s. 35; Demirci, 2011: s. 135), "bir konuyu herhangi bir alakadan dolayı yeri dışında ele almak" şeklinde tarif etmek mümkündür. İstitrâd, bazı müfessirler tarafından mu'tarıza cümlesinin Kur'ân'da bulunmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Buna örnek olarak kiblenin değişmesi konusunda nüzul sürecinde Müslümanlar ile Yahudiler arasında yaşananlara ışık tutan ayetler arasında yer alan mu'tarıza cümlesi verilebilir.

وَلَيْنَ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِبَاطِلٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (145) الَّذِينَ آتَيْنَاهُمْ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (146) الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (147) وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّيْهَا فَاسْتَبِقُوا الْحِثْرَاتِ أَيُّنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (148)

(Yemin olsun ki (habibim!) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler. Gerçek olan, Rabbinden gelendir. O halde kuşkulananlardan olma! Herkesin yöneldiği bir kiblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.) (el-Bakara 2/145-148.)

Ayetler dikkatli bir şekilde okunacak olursa 146. ve 147 ayetlerin konu bütünlüğünün dışında kaldığı görülecektir. Bu yüzden bu ayetlerin bir önceki ayet ile irtibatı üzerinde durulmuştur (Râzî, 2004: IV, 126). Bu cümlelerin istitrâdî olduğu düşünüldüğünde söz konusu ayetlerin surenin akışını bozduğunu söylemek mümkün olmayacaktır. Çünkü burada Yahudilerin kiblenin değişmesini bir vesile görerek Müslümanlara sözlü olarak saldırıya geçmeleri ile İslam ve Peygamber (s.a.v.) hakkındaki genel tutumları ile irtibatlandırılmıştır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: II, 39).

Mu'tarıza cümlesinin istidrâd gayesi ile getirildiği bir diğer örnek için Lukmân Suresi'nin 14. ayetine bakılabilir (Zemahşerî, 1995: III, 497).

İstitrâdî olarak zikredilen mu'tarıza cümlelerin kullanılış gayeleri istitrâdın gayelerine göre değişir (bk. Zemahşerî, 1995: III, 497).

3. Methetmek

Bakara Suresi'nde Allah'tan başka tanrılar edinen ve onları Allah gibi seven insanlardan söz edilirken şöyle buyrulmuştur:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (165)

(İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok

daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilseylerdi.) (el-Bakara 2/165).

Bu ayette geçen وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ ifadesi mu'tariza cümledir. Böyle bir cümlenin tercih edilmesi, iman edenlerin durumunu methetmek içindir. Çünkü onların Allah'a olan sevgileri, müşriklerin Allah'ın dışında edindikleri tanrılara olan sevgilerinden daha büyüktür (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: II, 94).

Allah Teâlâ'nın methedilmesi ile ilgili bir örnek için Nisâ Suresi'nin 87. ve 88. ayetlerinde yer almaktadır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: V, 148).

4. Karşılaştırma

Allah Teâlâ faizi yasaklarken şöyle buyurmuştur:

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (276) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (277) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (278)

(Allah faizi tüketir (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler. Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin.) (el-Bakara 2/276-278).

277. ayetin konu bütünlüğü dışında kaldığı gayet açıktır. Müfessirler bu ayeti mu'tariza cümlesi olarak kabul etmişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ burada haram ve kötü olan faiz ve bu günahı işleyenler ile güzel işler ve güzel işler yapanları karşılaştırmıştır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: III, 93).

5. Tekrar

Kur'ân-ı Kerim'de oldukça ayrıntılı olarak anlatılan miras konusu hakkında inen ayetlerin bir bölümü şöyledir:

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ فَأَنزُلُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوفًا (8) وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (9) إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا (10) يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَّاتِ

([Mirastan payı olmayan] yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulursanız bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin. Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allah'tan sakınınsınlar ve doğru söz söylesinler. Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir. Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder.) (en-Nisâ 4/10). 10. ayet doğrudan miras taksimi ile ilgili görünmektedir. Çünkü bu ayet yetim malları hakkında gerektiği gibi davranmayanların durumundan ve ahirette çekecekleri cezadan söz etmektedir. Oysa daha önceki ayetlerde de yetimlere nasıl muamele edilmesi gerektiğinden bahsedilmiş ve

bu konunun önemine temas edilmişti (en-Nisâ 4/5-6). Dolayısıyla burada aynı konuya tekrar dönme söz konusudur. Çünkü ayetin indiği dönemde vefat eden insanların varisleri arasında çok evlilikten kaynaklanan küçük çocuk sayısı fazladır. Hal böyle olunca burada onların durumuna önem verilmesi için tekrara ihtiyaç duyulmuştur (Tâhir İbn ‘Âşûr, ts.: IV, 254).

6. Ta‘rîz

Allah Teâlâ kendisinin insanlara hiçbir surette zulmetmeyeceğini ifade ederken şöyle buyurmuştur:

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأُنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا (39) إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً (40) يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

(Allah’a ve ahiret gününe iman edip de Allah’ın kendilerine verdiğiinden (O’nun yolunda) harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat arttırır), kendinden de büyük mükâfat verir.) (en-Nisâ 4/39-40).

39. ayetin ilk bölümü ile 40. ayet arasında bir bütünlük vardır. (Allah onları hakıyla bilmektedir.) ifadesi ise bu iki cümle arasında yer alan mu‘tarıza cümlesidir. Burada kötü amellerin cezalandırılacağına dair bir ta‘riz söz konusudur (Tâhir İbn ‘Âşûr, ts.: V, 55). Benzer bir durum aynı surenin 45. ve 46. ayetlerinde de söz konusudur (Tâhir İbn ‘Âşûr, ts.: V, 72).

7. İşâret

Mâide Suresi’nde inen ayet ile birlikte Müslümanlara namazdan önce abdest almak farz kılınmıştır. Ehl-i sünnet ile şia farklı şekillerde yorumlanan abdest ayeti şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ (Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın).) (el-Mâide 5/6). Bu ayette yer alan وَاغْسِلُوا بِرُءُوسِكُمْ ifadesi ma‘tûf ile ma‘tûfun aleyhin arasına girmiş bir mu‘tarıza cümlesidir. Burada mu‘tarıza cümlesine yer verilmesinin nedeni, abdestte tertibin gerekliliğine işaret etmektir. Zaten asıl olan sözdeki sıralamanın pratikteki sıralamayı göstermesidir (Tâhir İbn ‘Âşûr, ts.: V). Burada mu‘tarıza cümle ile fikhî bir hükme ulaşılmış, ya da başka deliller ile ulaşılan bir fikhî hüküm mu‘tarıza cümle ile desteklenmiştir.

8. Uyarmak

Kur’ân-ı Kerim’de zaman zaman Müslümanlar ile ehl-i kitap arasındaki münasebetlere yer verilmiştir. Mâide Suresi’nde Allah Teâlâ Yahudi ve hıristiyanların veli edinilmesini yasaklamış ve Müslümanların velisinin, Allah, peygamber ve iman edenler olduğunu belirtmiştir. Söz konusu ayetler şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ

وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (51) فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَحْنُ أَنْ نَصِيبَنَا دَائِرَةً فَعَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ (52) وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهْلُؤَلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأُصْبِحُوا خَاسِرِينَ (53) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيَ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (54) إِنَّمَا وَثِقْتُكُمْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (55)

(Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları velî edinmeyin! Onlar ancak birbirlerinin velisidirler. Sizden kim onları velî edinirse o da onlardandır. Allah böylesi zalimleri doğru yola iletmez. Kalbinde nifak hastalığı olanların, içlerinden: «Ne olur ne olmaz, başımıza bir felâket gelebilir, şimdiki durumumuz değişebilir, onun için biz tedbirimizi alalım» diyerek, kâfirlerle dost olmak için onların yanına girip çıktıklarını görürsün. Umulur ki Allah yakında bir zafer ihsan eder veya Kendi tarafından peygamberi vasıtasıyla müna-fıkların maskelerini düşürme gibi bir başka durum ortaya çıkar da, Onlar içlerinde gizledikleri bu nifaktan dolayı pişman olurlar. Onların içyüzlerini ancak o zaman keşfeden müminler de birbirlerine: «Hayret doğrusu! Onlar değil miydi, siz müminlerle beraber olduklarına dair var güçleriyle yemin edip duranlar?» Ama sonunda ne oldu? Gösteriş için yaptıkları bütün işleri boşa gitti, dünyada da, âhirette de ziyan edenlerden oldular. Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar. Allah yolunda mücadele eder ve bu hususta dil uzatan hiçbir kimsenin ayıplamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın öyle bir lütfudur ki dilediğine verir. Allah vâsi ve alîmdir (ihsanı boldur, her şeyi hakkıyla bilir). Sizin dostunuz ancak Allah'tır, O'nun Resulüdür ve Allah'a tam boyun eğerek namazlarını hakkıyla ifa eden, zekâtlarını veren müminlerdir.) (el-Mâide 5/51-55).

Bu ayet öbeği içinde yer alan ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ şeklinde başlayan ayet *إِنَّمَا وَثِقْتُكُمْ بِاللَّهِ* ayeti ve öncesi arasına girmiş uyarı amacı taşıyan bir mu'tariza cümledir. Bu mu'tariza cümlesi Müslümanları Yahudi ve hıristiyanları veli edinmelerinin yasaklanmasının esasında dinden dönmenin önüne bir sed çekme ve dinden dönmeyi düşünen Müslümanlara da İslam'ın ehl-i kitaba ihtiyacının olmadığını haber verme amacına yönelik olduğunu gösterir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: VI, 234-235).

Mu'tariza cümlesinin uyarı gayesine yönelik bir başka kullanımı için Enfâl Suresi'nin 13. ayetine bakılabilir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: IX, 284).

9. Hatırlatmak

Hatırlatma Kur'ân'ın muhatapları istediği inanç ve davranış düzeyine getirme konusunda müracaat ettiği yöntemlerden biridir. Hatırlatma yolları ve hatırlatılan konular farklılık göstermekle birlikte bu yöntem konumuz bakımından da önem arz etmektedir. Zira bazı hatırlatmalar mu'tariza cümleler ile yapılmıştır (Beydâvî, ts.: I, 508; Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: VII, 276, XV, 332).

Allah Teâlâ insanları yeryüzüne belirli bir süre için göndermiş, gece ve gündüzü de insan hayatında dinlenme ve çalışma alanı kılmıştır. Şu ayeti kerimede bu durum belirtilirken mu'tarıza cümlesi de kullanılmıştır: (60) وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi diriltten (uyandıran) O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.) (el-En'âm 6/60). Bu ayetteki مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ifadesi mu'tarıza cümledir. Bu cümle ile Allah Teâlâ insanlara süre verme şeklinde tezahür eden nimetini hatırlatmıştır. Ayrıca bu hatırlatmada Allah'ın rıza göstermediği işlerin işlenmesine yönelik bir sakındırma ve inkârcılara yönelik bir tehdit de bulunmaktadır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: VII, 276).

10. Tehdit

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle kıyamet günü bu dünyada kötü işler yapanların cezalandıracağı ifade edilmiştir. Bu ayetlerden birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: (27) وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءَ سَيِّئَةٍ يَبْلُغَهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنْ دَرِّئٍ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءَ سَيِّئَةٍ يَبْلُغَهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنْ دَرِّئٍ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءَ سَيِّئَةٍ يَبْلُغَهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنْ دَرِّئٍ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءَ سَيِّئَةٍ يَبْلُغَهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنْ دَرِّئٍ (Kötülük yapanlara gelince, kötülüğün cezası misli iledir. Onları zillet kaplayacaktır. Onları Allah'a karşı koruyacak hiç kimse yoktur. Onların yüzleri sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür. İşte onlar da cehennem ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.) (Yûnus 10/27).

Bu ayette yer alan مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ifadesinin mu'tarıza cümle olma ihtimali vardır. Buna göre bu ifade ayette belirtilen kötü iş yapanlara yönelik bir tehdit içermektedir. Dolayısıyla bu ayette mu'tarıza cümle ile tehdit hedeflenmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XI, 148).

11. Delil Getirmek

Kur'an'da nüzul sürecinde görülen batıl inançlara karşı bir hücum söz konusudur. Bu tür inançlar, sadece yanlış olarak nitelenmek yerine delillerle çürütülmüştür. Bu durum, Allah'ın çocuğu olduğuna inanan insanlara yönelik ayetlerde somut olarak görülmektedir. Bu konuyla ilgili ayetlerin birinde Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعِ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (66) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُسْمِعُونَ (67) قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ لَوْ كَانَ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِندَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِحَدٍّ أَنْتُمْ عَلَي اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (68)

(İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa yalnız Allah'ındır. (O halde) Allah'tan başka ortaklara tapanlar neyin ardına düşüyorlar! Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar. O (Allah), geceyi içinde dinlenesiniz diye sizin için yaratan, (çalışıp kazanmanız için de) gündüzü aydınlık kıldır. Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için ibretler vardır. (Müşrikler:) «Allah çocuk edindi» dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. O'nun (çocuğa) ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa

O'nundur. Bu hususta yanınızda herhangi bir delil yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?) (Yûnus 10/66-68).

Kur'ân'ın bu bölümünde yer alan هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (O (Allah), geceyi içinde dinlenesiniz diye sizin için yaratan, (çalışıp kazanmanız için de) gündüzü aydınlık kılandır.) ayeti mu'tariza cümleden meydana gelmektedir. Burada bu ayet ile mu'tariza cümle oluşturulmasının amacı, her gün görülen gece ve gündüzün Allah tarafından yaratıldığını belirtmek sureti ile Allah'a çocuk isnad edenlerin inançlarının fasit olduğuna delil getirmektir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XI, 226).

12. Gerekçeleştirme

Kur'ân'da yer alan mu'tariza cümlelerin bir kısmı gerekçeleştirme amacıyla kullanılmıştır. Allah Teâlâ'nın Hz. Musa kıssasından söz ederken indirdiği şu âyetlerde buna bir örnek vardır:

فَلَمَّا أَتَوْا قَالُوا مَوْسَىٰ مَا جِئْتُم بِهَ السَّحَرِ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (81) وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (82) فَمَا آمَنَ لِمَوْسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ (83)

(Onlar (iplerini) atınca, Musa dedi ki: «Sizin getirdiğiniz sihirdir. Allah onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez.» «Suçluların hoşuna gitmese de Allah, sözleriyle gerçeği açığa çıkaracaktır.» Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korkuya düştükleri için kavminden bir gurup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan (bir diktatör) ve haddi aşanlardan idi.) (Yûnus 10/81-83).

Bu âyetlerde geçen إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ (Çünkü Allah düzeltmez.) ifadesi ile başlayan cümle, mu'tariza cümlesidir. Bu cümle kendisinden hemen önce gelen إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ (Allah onu boşa çıkaracaktır.) cümlesinin içeriğini gerekçeleştirmektedir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XI, 256).

13. Tamamlayıcı Bilgi Vermek

Allah Teâlâ Nûh peygamber döneminde yaşanan tufandan bahsederken şöyle buyurmuştur:

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ جَرَّاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (41) وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ (42) قَالَ سَأُوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ (43) وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْبِلِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَفُضِي الْأَمْرُ وَالشَّوْثُ عَلَىٰ الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (44)

(Nuh dedi ki: «Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.» Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma! diye seslendi. Oğlu: Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. (Nuh): «Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi

Allah'tan başka koruyacak kimse yoktur» dedi. Aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu. (Nihayet) «Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!» denildi. Su çekildi; iş bitirildi; (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve: «O zalimler topluluğunun canı cehenneme!» denildi.) (Hûd 11/41-44).

Bu Kur'ân öbeği içinde yer alan ve وَهِيَ تَجْرِي بِمِمَّ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ (Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu.) şeklinde başlayan âyet mu'tarıza cümlesidir. Bu cümlenin burada yer alması bir önceki âyette geçen جَزَاهَا ifadesine dayanmakta olup o günün dehşetini tavsif etmede ve Allah Teâlâ'nın iman edenleri kurtarmasındaki hayret verici yönüne dikkat çekme konusunda tamamlayıcı bir bilgi içermektedir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XII, 74).

14. Cevap Verme

Kur'ân-ı Kerîm'de önemli bir yere sahip olan âhiret inancı ve buna bağlı olarak anlaşılan Allah'ın azabı nüzûl sürecinde müşrikler tarafından polemik haline getirilmiş, ilahi cezanın bir an evvel gerçekleşmesi istenmiş, İllâhî tehdidin gerçekleşmesi ile Müslümanların sahip oldukları inançlarda haklı olmaları arasında bir bağ kurulmuştur. Allah Teâlâ âhiret azabı ve öbür dünyada insanların mutlu ve mutsuz diye ikiye ayrılmasından söz ederken şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ

عَذَابِ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ (103) وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مُّعَدَّدٍ (104) يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ (105)

(İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür. Biz onu (kıyamet gününü) sadece sayılı bir müddete kadar bekletiriz. O geldiği gün Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu.) (Hûd 11/103-105).

Yukarıdaki üç âyetin ortasında yer alan وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مُّعَدَّدٍ cümlesi, mu'tarıza cümlesidir. Bu cümlenin kullanılması ile yalanlama anlarında İllâhî azabın inmemesini ileri sürerek yeniden dirilmeyi inkâr eden Mekkelî müşriklere cevap verilmek istenmiştir. Allah Teâlâ burada, söz konusu azabın ezelde belirlenen zamana bırakıldığını haber vermektedir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XII, 162).

15. Fezleke

Fezleke/فذلک kelimesi besmele/بسم اللہ gibi daha ilk dönem fasih Arapların dilinde olmayan daha sonra kullanılmaya başlanmış kelimelerdendir (Hudari, 1995: I, 4). Terim olarak “daha önce ayrıntılı olarak anlatılan konunun özet olarak ifade edilmesi” şeklinde tarif edilir (Tehanevi, 1984: II, 1133, Şeyhzâde, 1999: I, 329). Müfessirler linguistik açıdan bazı ayetleri yorumlarken fezleke kavramından da yararlanmışlardır (İbn 'Acîbe, 2002: III, 504; Ebu's-Suûd, ts.: V, 40; Bursevî, ts.: I, 66).

Övmek, yermek, işin önemini belirtmek vb. nedenlerle Kur'ân'da çok sayıda darb-ı mesele yer verilmiştir. Bu darb-ı mesellerden biri hak ile batılın karşılaştırıldığı şu ayet-i kerime yer almaktadır:

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

(O gökten yağmur indirir de vâdiler, dereler kendi ölçülerince dolup sel olur akar. Sel, suların üstünde kabaran köpüğü alıp götürür. İnsanların zinet veya bazı eşyalar yapmak için ateşte erittikleri madenlerin de buna benzer köpüğü olur. İşte Allah hak ile batılı, böyle bir temsil ile anlatır: Köpük yok olup gider, insanlara faydası olan cevher kısmı ise dipte kalır. Allah işte böylece misaller verir.) (er-Ra'd 13/17).

Bu âyet-i kerîmede yer alan يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ifadesi i'rab bakımından mutariza cümlesidir. Bu cümle, temsilden amacın ne olduğunu belirten temsil fezlekesi olup şu anlamı ifade eder: İşte bu örnekte olduğu gibi hak ile batıla darb-ı mesel getirilir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XIII, 120). Arap dilinde farklı gayeler güdülecek oluşturulan fezleke cümleler, Kur'ân'da sadece temsilden amacın ne olduğunu belirtmekle sınırlı değildir. Fezleke cümlesinden oluşan mu'tariza cümlelerin istidlal gayesi ile Kur'ân vahyinde yer aldığı da tespit edilmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XXIII, 79).

16. Üslup Değişikliği

Allah Teâlâ tevhid inancına davet ederken ilk muhatapları etraflarındaki tabiat varlıklarına ve olaylarına dikkat etmeye, onlar hakkında düşünmeye sevk etmektedir. Bu vesileyle inen ayetlerden biri şöyledir: (14) وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً (İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyayı) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.) (en-Nahl 16/14).

Bu âyetin içinde yer alan وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ şeklinde başlayan cümle, Tâhir İbn 'Âşûr'a göre atfedilen cümle olarak değerlendirme imkanı bulunmakla birlikte mu'tariza cümlesidir. Bununla hayret uyandıran su üzerindeki seyahat görme fiili ile canlı bir tablo gibi göz önüne getirilmek suretiyle denizlerde yolculuk etmenin insanoğlu için kolaylaştırılmış olmasına dikkat çekip onda hayret uyandırmak için bir üslup değişikliği hedeflenmiştir. Eğer böyle olmasaydı âyetin şu şekilde olması gerekirdi: وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ فِي الْفُلْكَ مَوَاحِرَ (Tâhir İbn 'Âşûr, XIV, 119).

17. İstinâf

Arap Dilinde beyânî ve nahvî olmak üzere iki türlü istinâf vardır. Beyânî istinâf, ma'âni âlimlerinin literatüründeki başlangıç cümlesi olup mukadder bir sorunun cevabı şeklinde tarif edilir. Nahvî istinâf ise önceki cümleden bağımsız, sözün başında yer alan cümle şeklinde tarif edilir (Şeyhzâde, 1997: s. 36). Kur'ân-ı Kerîm'de mu'tariza cümleler kullanılırken zaman zaman beyânî istinâf gayesi güdülmüştür. Söz gelimi şu âyetleri buna örnek olarak göstermek mümkündür: (41) الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (42) وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا (41) الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin

mükâfatı elbette daha büyüktür. O muhacirler hak yolda sabreder ve yalnız Rab'lerine dayanıp güvenirlir.) (en-Nahl 16/41-42).

Yukarıdaki ilk âyetin sonunda yer alan *لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ* cümlesi, mu'tarızta cümlesi olarak kullanılmış ve beyânî istinâf gayesine matuftur. Söz konusu beyânî istinâf âyetteki vaadin tamamından kaynaklanmaktadır. Çünkü dünya ve ahiret hayrına yönelik büyük vaad bu ayeti dinleyenlerin zihin dünyasında "İnkârda devam edenler nasıl onlara uymaz?" şeklinde bir soru meydana getirir. İşte bu mu'tarızta cümle böyle bir soruyu aklına getirenlere kapalı gelen durumu açıklamaktadır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XIV, 159).

Kur'ân-ı Kerim'de bu dünyanın ötesinde gerçek yaşamdan bahsedilirken, zaman zaman bu dünyada önderlik ve tabiiyet bakımından aralarında ilişki olan insanların hallerinden, cehenneme atılmalarından ve birbirlerini suçlamalarından söz edilir. Şu ayette bu bilgiye uygun bir durum söz konusudur: *هَذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ (59) (İnkârcuların liderlerine: İşte bu sizinle beraber cehenneme girecek topluluktur denildiğinde, liderler: Onlar rahat yüzü görmesin derler. Onlar mutlaka ateşe gireceklerdir.)*

Bu ayette yer alan *لَا مَرْحَبًا بِكُمْ* (Onlar rahat yüzü görmesin derler) ifadesi, mu'tarızta cümle olup, kötü liderlere tabi olan insanlar hakkında olup onları kınamaya yönelik bir insaya başlangıçtır (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XIII, 288). Benzer bir durum için Mülk Suresi'nin 6. ayetine bakılabilir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XXIX, 23).

18. Tekîd

Delile müracaat etme ve ilk muhatapları ikna çabası Kur'ân'da önemli bir yer tutar. Mesela şu ayetlerde Allah Teâlâ kendisinin yeryüzünü insanlar için yaşama elverişli hale getirdiğini, gökten yağmur indirip türlü türlü bitkiler yeşerttiğini ifade etmek sureti ile kendi varlığına delil getirmiştir: *الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى (53) كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ (54) مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (55) (O, yeri size beşik yapan ve onda size yollar açan, gökten de su indirenidir. Onunla biz çeşitli bitkilerden çiftler çıkardık. Yiyiniz; hayvanlarınızı otlatınız. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için (Allah'ın varlığına ve birliğine) işaretler vardır. Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.) (Tâhâ 20/53-55).*

54. ayetin sonunda yer alan *إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ* (Şüphesiz bunda akıl sahipleri için (Allah'ın varlığına ve birliğine) işaretler vardır.) cümlesi mu'tarızta cümlesidir. Bu cümle ile daha önce çeşitli olayların Allah'ın varlığına ve birliğine delil olarak getirilmesi tekit edilmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XVI, 239).

19. Desteklemek

Kur'ân-ı Kerim'de geniş yer tutan Hz. Musa kıssası anlatılırken iman edenler ile inkârcular arasındaki diyaloglara da yer verilmiştir. Firavun'un Hz. Musa ile mücadele etmeleri için topladığı sihirbazlar, hakikat karışığında iman etmiş ve kendilerini o meydana toplayan siyasi gücün tehditkâr ifadelerine boyun eğmemişlerdi. İşte bu olayın anlatıldığı ayetler şu şekildedir:

قَالُوا لَنْ نُؤْتِكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ
 إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (72) إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِيُغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَسْرَفْنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهِ خَبِيرٌ وَأَبْقَى (73) إِنَّهُ مِنْ بَابِ رَبِّهِ
 بُحْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى (74) وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى (75) حَتَّىٰ عَدْنٍ تَجْرِي
 مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى (76) وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرُبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا
 تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَحْمَسِي (77)

(Dediler ki: «Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Bize, hatalarımızı ve senin bize zorla yaptırdığın büyüüyü bağışlaması için Rabbimize iman ettik. Allah hem daha hayırlı hem daha bâkidir. Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar! Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir. İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri! İşte arınanların mükâfatı budur. Andolsun ki biz Musa'ya: Kullarımla birlikte geceleyin yola çık da (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç, diye vahyetmiştik.) (Tâhâ 20/72-77).

Bu Kur'ân pasajı içinde yer alan وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا (74) حَتَّىٰ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى (76) (Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar! Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir. İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri! İşte arınanların mükâfatı budur.) ayetler, sihirbazların olayı ile israiloğullarının Mısır'dan çıkması olayı arasına girmiş mu'tariza cümleleridir. Bunlar ile hem öğüt verilmiş hem de Firavun'un adamlarından iman edenlerin sözleri desteklenmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XVI, 267).

20. Tekmîl

Mu'tariza cümlelerinin Kur'ân'da kullanılış gayelerinden biri de tekildir. Bu durumu şu ayette görmek mümkündür: أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (72) وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ (73) إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (73) (Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun? Rabbinin karşılığı daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Gerçek şu ki sen onları doğru bir yola çağırıyorsun.) (el-Mü'minûn 23/72-73).

Bu ayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlik vazifesi karşılığında Mekkeli müşriklerden ücret talep etmediği, sadece onları dosdoğru yola davet ettiği vurgulanmıştır. Bu ayetler içerisinde yer alan وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.) ifadesi mu'tariza bir cümledir. Bu cümlemin burada yer almasının nedeni, bir önceki cümlede yer alan Allah'a yönelik övgüyü tekmil içindir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XVIII, 98).

21. Temhîd

Kur'ân'da “nûr ayeti” olarak bilinen ve hakkında geniş açıklamaların yapıldığı, hatta İmam Gazzâlî'nin “Mişkâtul-envâr” adlı eserinde olduğu gibi kitapların telif edildiği

ayet şöyledir: وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ آيَاتٍ مُبِينَاتٍ وَمَثَلًا مِّنَ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ (34) اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِ كَمِيْشِكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي رُجَاةٍ الرَّجَاةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ

(35) *Andolsun ki biz size (gerekeni) açık açık bildiren âyetler, sizden önce yaşayıp gitmiş olanlardan örnekler ve takvâya ulaşmış kimseler için öğütler indirdik. Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.* (en-Nûr 24/35).

Bu ayette yer alan اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Allah, göklerin ve yerin nûrudur.) cümlesi, bu ayet ile bir önceki ayet arasına girmiş bir mu'tariza cümledir. Bir önceki ayette geçen آيَاتٍ kelimesi ile onun sıfatı مُبِينَاتٍ kelimesi, ayetlerden ve ayetlerin açıklamasından maksadın ne olduğu konusunda dinleyenlerde bir merak uyandırmaktadır. İşte bunun için beyânî istinâf olarak bir sonraki cümle gelmektedir. Bu cümlelerin başında اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (Allah, göklerin ve yerin nûrudur.) şeklinde yer alan mu'tariza cümlesi, Allah'ın nurunun büyüklüğüne giriş gayesi taşımaktadır. Literatürdeki ifadesi ile bu cümle, temdîd gayesine matuftur (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XVIII, 234).

22. Tefrî'

Sözlük anlamı dallandırıp budaklandırma olan tefrî' terim olarak “daha önce bir konu hakkında geçerli olan bir hükmün başka konularda da kullanılması” şeklinde tarif edilir (Kazvîni, 2002: s. 190; Hâşimî, 2010: s. 307; Demirci, 2011: s. 275). Tefrî' terim anlamında linguistik tefsirlerde, özellikle de belâğat ilmi ile ayetleri yorumlayan müfessirlerin eserlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda tefrî', mu'tariza cümlelerinin Kur'an ayetlerinde yer verilme nedenlerinden biridir. Buna örnek olarak şu ayetleri vermek mümkündür:

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَيَتَلَعَنُ بَعْضُكُم بَعْضًا وَمَأْوَاكُم النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّاصِرِينَ (25) قَامَرَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (26) وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (27)

(İbrahim onlara dedi ki: Siz, surf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çıktığında ise) birbirinizi tanamazlıktan gelecek ve birbirinize lânet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur. Bunun üzerine Lût ona iman etti ve (İbrahim): Doğrusu ben Rabbim'e (emrettiği yere) hicret ediyorum. Şüphesiz O, mutlak güç ve hikmet sahibidir, dedi. Ona İshak ve Ya'kub'u bağışladık. Peygamberliği ve kitapları, onun soyundan gelenlere verdik. Ona dünyada mükâfatını verdik. Şüphesiz o, ahirette de sâlihler (zümresin)dendir.) (el-Ahkebût 29/25-27).

Bu ayetler içinde yer alan قَامَرَ لَهُ لُوطٌ (Bunun üzerine Lût ona iman etti.) ifadesi mu'tariza cümledir. Bu cümlenin burada gelmesi tefrî' gayesine matuftur (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XX, 237).

23. Neden Bildirmek

Kur'ân-ı Kerim'de tarih içi seyahatlerle geçmiş ümmetler ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) muhatapları arasında benzerlikler ortaya konmuş, zaman zaman da benzer yanlışların yapılmaması için uyarılarda bulunulmuştur. Bununla ilgili ayetlerin birinde Allah Teâlâ iman edenlere Hz. Musa'ya eziyet edenler gibi olmamalarını öğütlemiştir. (69) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّاهُ اللَّهُ يَمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا (Ey iman edenler! Siz de Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden akladı. O, Allah yanında şerefli idi.) (el-Ahzâb 33/69).

Bu ayetin sonunda yer alan وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا (O, Allah yanında şerefli idi.) ifadesi, mu'tariza cümle olup Allah Teâlâ'nın aklama sureti ile Hz. Musa'ya verdiği önemin nedenini bildirmektedir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XXII, 121).

24. İhtirâs

Sakınma, korunma vb. anlamlara gelen ihtiras, terim olarak “kendisinden kasdedilen manadan ayrı bir mana anlaşılan bir söze ilavede bulunmak suretiyle, meydana gelebilecek muhtemel bir şüpheyi ortadan kaldırmak” şeklinde tarif edilir (Cür-cânî, 1985: s. 13; Demirci, 2011: s. 113). Kur'ân'da en fazla yer verilen kıssalardan biri olan Hz. Musa kıssasında Firavun'un iman edenlere yönelik baskı ve zulümlerinin yanı sıra saptırma ve halkı yönlendirme çabalarından bahsedilirken ihtiras sanatına başvurulmuştur. Kıssanın bir kesitinde Firavun'un Hâmân'a şöyle dediğinden söz edilir: وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرِيحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ (36) أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زُجِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ (37) (Firavun: Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın Tanrısı'nı görürüm! Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum, dedi. Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı.) (Ğâfir 40/36-37).

Yukarıdaki Kur'ân pasajında yer alan وَإِنِّي لأَظُنُّهُ كَاذِبًا (Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum) ifadesi, mu'tariza cümle olup muhatapların aklına gelebilecek yanlış bir kanaatin önüne geçmek gayesi ile söylenmiştir. Şöyle ki, Firavun bu sözü ile Hâmân ve diğer insanların kendisinin Hz. Musa'nın daveti karışışında inanç konusunda bir sarsıntı yaşadığını, bu yüzden delil arayışı içine giren kimseler gibi araştırmaya yöneldiğini zannetmemeleri için bu sözü söylemiştir. Böylece o his delili ile Hz. Musa'nın savunduklarının asılsız olduğunu onlara göstermek istediğini net bir şekilde belirtmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XIV, 147).

25. Mübâlağa

Allah Teâlâ toplumsal hayatın saygıya dayalı, erdemli ve sağlıklı biçimde sürdürebilmesi için bir takım esaslar tespit etmiştir. Bu esasların bir kısmı bireylerin bir-

Bu ayetlere bakınca سَأُرْهِفُهُ صَعُودًا (*Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım!*) cümlesinin, mu'tariza cümle olduğu görülecektir. Bu cümle ile tebliğ karşısında düşmanca tavırlar sergileyen ve yeni daveti önlemeye çalışan azılı Mekkelî müşrike yönelik tehdit önce zikredilmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XXIX, 306). Benzer bir durum da Tûr Suresi'nin 29. ayetinde söz konusudur (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XXVII, 49).

28. Korkutma

Kur'ân-ı Kerim'de ahiret hayatı ve o hayatta müminler ile inkârcıların durumları geniş yer tutar. Bu pasajlarda amel defteri, hesap vb. konular çeşitli nedenlerden dolayı tekrar edilir. Şu ayette kâfirlerin hesap defterlerinden söz edilmektedir: كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينَ (7) وَمَا أُذْرَاكَ مَا سِجِّينَ (8) كِتَابٌ مَرْفُومٌ (9) (*Hayır! Hileye sapmayın, âhireti inkâr etmeyin! Doğrusu, yoldan sapan kâfirlerin hesap defterleri Siccîn'dedir. Siccîn nedir bilir misin? Siccîn kâfirlerin yaptıkları işlerin kaydedildiği bir defterdir.*) (Mutaffifin 83/7-9).

Bu ayette yer alan وَمَا أُذْرَاكَ مَا سِجِّينَ (*Siccîn nedir bilir misin?*) ifadesi, iki cümle arasına girmiş mu'tariza bir cümledir. Bu cümle ile Siccîl'den dolayı bir korku verilmek istenmiştir (Tâhir İbn 'Âşûr, ts.: XXX, 195).

Vâid amacı taşıyan mu'tariza cümleleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür (Ebû Hayyân, 1992: VIII, 420).

29. Teberrük

İslam inancına göre Allah Teâlâ sonsuz irade ve kudret sahibidir. O'nun fiillerinin gerçekleşmesi bir başkasının isteğine bağlı olmayıp bizzat kendisinin dilemesi ile varlık âleminde zuhur eder. Allah'ın müminlere verdiği sözler, ister tekitli isterse tekitsiz bir kâlipta olsun mutlaka gerçekleşir; bu sözlerin gerçekleşmesi için Allah'ın dilemesinin şart koşulmasına gerek yoktur. Ancak Fetih Suresi'ndeki şu ayette, Allah'ın Hudeybiye'den dönen müminlere yönelik vaadi kendi iradesine bağlanmıştır:

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا (27) فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا (*Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.*) (el-Feth 48/27).

Bu ayet-i kerimede إِنْ شَاءَ اللَّهُ (*Allah dilerse*) ifadesi, zahiren Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Medine'ye dönen müminlere yönelik Mescid-i Haram'ı ziyaret vaadini kendi iradesine bağladığını göstermektedir. Halbuki burada ifade edilmek istenen mana, öncelikli olarak Allah'ın iradesinin sonsuzluğu ve her şeyin bu iradeye bağlı olduğu değil de Hz. Peygamberin rüyasının gerçekleşeceğini bildirmeyi hedeflemektedir. Aynı zamanda mu'tariza cümle olan bu kayıt teberrükten zikredilmiştir (Suyûtî, 2006: II, 872).

30. Dua

Arapçada cümleler ifade ettikleri anlamın doğrulanabilir ve yalanlanabilir olabilmesi bakımından haberî ve inşâî şeklinde iki kısma ayrılır. Kendi içinde çeşitli kısımlara ayrı-

lan inşâ cümlelerden biri de dua cümlesidir. Bir kimsenin veya nesnenin aleyhine yapılan dua (: ilenme) şeklinde tarif edilen beddua da dua cümlesi kapsamında değerlendirilir. Çeşitli nedenlerden dolayı Kur'ân-ı Kerim'de dua cümlelerine yer verilmiştir. Bunların bir kısmı müfessirler tarafından mu'tariza cümle olarak yorumlanmıştır. Buna örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

(98) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَعْرُومًا وَيَتَزَيَّرُ بِكُمْ الدَّوَابُّ عَلَيْهِمْ ذَاتُ السُّوءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (Kimi bedeviler, Allah yolunda harcamasını angarya ve ziyân sayar; bundan kurtulmak için başınıza türlü türlü belalar gelmesini gözler. O belalar kendi başlarına olsun! Allah, her şey gibi, onların söylediklerini de işitir, bütün hallerini bilir.) (et-Tevbe 9/98).

Bu ayette geçen ذَاتُ السُّوءِ (O belalar kendi başlarına olsun!) ifadesi beddua amacıyla söylenmiş bir mu'tariza cümledir (Semin Halebi, 1994: III, 495; Beydâvî, ts.: I, 418). Kur'ân-ı Kerim'de dua cümlesi şeklinde gelen mu'tariza cümlelere daha başka örnekler vermek mümkündür (el-Feth 48/6; el-Müddessir 74/19-20).

31. Tenzih

Kur'ân-ı Kerim Yahudilerin Üzeyir'i, Hıristiyanların Hz. İsa'yı ve müşriklerin de melekleri Allah'a çocuk olarak isnat ettiklerini haber vermektedir (et-Tevbe 9/30; en-Nahl 16/57). Ayetlerde bu iddialar reddedilmekle yetinilmemiş, Allah'ın bundan münezzehtir olduğu güçlü bir şekilde ifade edilmiştir. Bu tür ayetlerde geçen سُبْحَانَهُ ifadesi bu konuda Kur'ân'ın gösterdiği hassasiyeti güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Bu ifade dilbilimciler ve müfessirler tarafından mu'tariza cümle olarak kabul edilmiştir (Kazvîni, 2002: s. 128; Beydâvî, ts.: I, 547). Buna örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

(57) وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (Onlar, kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor.) (en-Nahl 16/57).

Bu ayette geçen سُبْحَانَهُ (Hâşâ! Allah bundan münezzehtir.) ifadesi iki cümle arasında vuku bulmuş bir mu'tariza cümledir. Bu cümleye yer verilme nedeni Allah'ı yaratılmışların bir özelliği olan çocuk edinmekten tenzih etmedir.

32. Teşvik

Kur'ân-ı Kerim'de insanlar doğru inanç ve iyi davranışlara yöneltilirken teşvik, bâtil inanç ve kötü davranışlardan uzaklaştırılmak istenirken korkutma üslubu kullanılmıştır. Kur'an pasajında çeşitli üsluplarda yapılan teşvik, zaman zaman mu'tariza cümle ile de gerçekleşmiştir. Örnek olarak şu ayeti vermek mümkündür:

إِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَتُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (11) وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (Bununla beraber kâfirlikten vazgeçip tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse artık sizin din kardeşleriniz olurlar. Bilip anlayacak kimseler için Biz âyetlerimizi iyice açıklarız. Eğer anlaşmadan sonra yeminlerini bozarlar, bir de dininize hücum ederlerse, artık kâfir güruhunun o öncüleri ile savaşın! Çünkü onların gerçekte artık yeminleri ve ahitleri kalmamıştır. Umulur ki, hiç değilse bu durumda, inkâr ve tecavüzlerinden vazgeçerler.) (et-Tevbe 9/11-12).

Yukarıdaki ayetlerde geçen *وَنُقَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* (*Bilip anlayacak kimseler için Biz âyetlerimizi iyice açıklarız.*) ifadesi mu'tariza bir cümle olup, antlaşma yapılan kimselele ilgili açıklanan hükümleri veya müminlerin özelliklerini düşünmeye teşvik amacını taşımaktadır (Beydâvî, ts.: I, 397; Şîrbînî, ts.: I, 676). Mu'tariza cümlelerin teşvik gayesini taşıdığına yönelik örnekleri çoğaltmak mümkündür (Nesefî, Ali İmran 135; Ebu Hayyân, 1992: III, 67). Ayrıca vaid gayesi taşıyan mu'tariza cümleleri de bu kategoride değerlendirilmek mümkündür (Ebû Hayyân, 1992: VIII, 420).

33. Kınama ve Azarlama

Arapçada kınama ve azarlama ifade eden birçok kalıp ve bunları ifade etmek için seçilen sözcükler vardır. Kur'ân-ı Kerim'de müfessirler tarafından tevbiîh, takrîf gibi kavramlarla ifade edilen inkârcılara ve günahkârlara yönelik pek çok kınama ve azarlama bulunmaktadır. Bunların bir kısmı konumuz olan mu'tariza cümlelele ile gerçekleşmiştir. Sözelimi şu ayette bu durum görülmektedir:

(101) *وَإِذَا بَدَأْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ بَلْ أَعْرَضُوا عَنْهُ لَا يَعْلَمُونَ (101)* (*Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- «Sen ancak bir iftiracısun» dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler.*) (en-Nahl 16/101).

Bu ayette geçen *وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ* (*Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir*) ifadesi daha önce de ifade edildiği üzere şart ile cevabı arasında vuku bulmuş bir mu'tariza cümledir. Bu cümlelerin burada yer almasının nedeni ise inkâr edenleri sözlelerinden dolayı paylamak ve tutundukları gerekçenin fasit olduğunu onlara göstermektir (Beydâvî, ts.: I, 557).

Kur'ân ayetlerinde geçen mu'tariza cümlelerin kınama ve azarlama gayesini taşıdığına örnekleri çoğaltmak mümkündür (Ebu Hayyân, 1992: IV, 242).

Sonuç

Arap dilinde, fasih şiir ve nesirde çok sayıda örneği bulunan mu'tariza cümlelerin oldukça geniş alana yayıldığı ve hasredilemeyecek kadar geniş amaçlar için tercih edildiği görülmektedir. Arap dilinde indirilen Kur'ân metni de, yadırganmayan, hatta fasih kelâmın özelliklerinden biri olan mu'tariza cümlelerin birçok örneğini barındırmaktadır.

Kur'ân'da yer alan mu'tariza cümleleri tespit konusunda bütün müfessirler ve dil bilimciler arasında bir birlikten söz etmek imkânsız olduğu gibi zaman zaman bir âlimin bir söz öbeği hakkında birden çok ihtimale yer verirken mu'tariza cümleyi de andığı görülür.

Mu'tariza cümlelerin Kur'ân'da yer alması, genel olarak Kur'ân'ın ana gayesi ile örtüşmekle birlikte, her bir mu'tariza cümlelerin özel gayesi bulunmaktadır. Tefsir ve i'râbu'l-Kur'ân kaynaklarında genellikle mu'tariza cümle tespit edilmiş, hangi öğeler veya cümlelele arasında yer aldığı belirtilmiş ve i'rab bakımından yeri ifade edilmiştir. Ancak bu cümlelerin hangi amaçlara yönelik olarak tercih edildiği çoğunlukla ifade edilmemiştir. Müfessirler nadiren bu tür cümlelelerin gayelerini ifade etmeye yönelmişler, bu

konuda en fazla hassasiyeti ise XX. yüzyılda yaşamış büyük müfessir Tâhir İbn ‘Âşûr göstermiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla mu‘tarıza cümleler, açıklama, istitrâd, methetme, karşılaştırma, tekrar, ta‘riz, işaret, uyarmak, hatırlatmak, tehdit, delil getirme, gerekçelendirme, tamamlayıcı bilgi verme, cevap verme, fezleke, istinâf, tekit, destekleme, teknil, temhid, tefrî‘, neden bildirme, ihtiras, mübâlağa, idmâc, zamanından önce haber verme, korkutma, teberrük, dua, tenzih, teşvik, kınama ve azarlama gayelerini taşımaktadır. Bazı mu‘tarıza cümleler, istitrâd ve istinâf örneğinde olduğu gibi doğal olarak bu gayelerin kendilerine özgü amaçlarını da kapsamaktadır. Tekit, uyarmak, hatırlatmak, delil getirmek, açıklamak örneklerinde olduğu gibi bazı mu‘tarıza cümlelerin mutaallakları ise farklılık göstermektedir.

Mu‘tarıza cümlesini ve kullanılış gayelerini bilmek, Kur‘ân metninin ahengini anlamaya ve tilavet anında haz almaya yardımcı olacağı gibi, Arapça dil kurallarını yeteri düzeyde bilmemeden kaynaklanan nedenlerden dolayı ayetlerin tertibi hakkında ileri sürülebilecek soru ve eleştirilerin de önüne geçer.

Kur‘ân‘da sayıları yüzlerle ifade edilen mu‘tarıza cümlelerin, her birinin tespiti, tercih ediliş nedeni, taalluk ettiği konular, müfessirler arasındaki ihtilaf ve tartışmalardaki yerleri, Kur‘ân ayetlerinin tertibinin yerli yerinde olmasına katkısı, meallerde bu tür cümleleri karşılama yöntem ve sorunları, buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar bakımından müstakil çalışmalar veya bunların hepsini kapsayacak nitelikli bir araştırma ilim adamlarının gayretini beklemektedir.

Kaynakça

- Ahmed Zafer, Cemîl (1998). en-Nahvu‘l-Kur‘ânî kavâ‘id ve şevâhid. Mekke: yy.
- Âlûsî, Ebu‘s-Senâ (1999). Rûhu‘l-maânî fî tefsîri‘l-Kur‘ân‘i‘l-azîm ve‘s-seb‘i‘l-mesânî. (Nşr. Ali Abdulbari Atiyye). Beyrut: Dâru‘l-kütübi‘l-ilmiyye.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmed (1304). Kâmus Tercümesi. İstanbul: Matbaa-i Bahriyye.
- Beydâvî, Nâsiruddîn (ts.). Envâru‘t-tenzîl ve esrâru‘t-te‘vîl. İstanbul: Derseadet.
- Bursevî, İsmail Hakkı (1306). Rûhu‘l-Beyân. İstanbul: Matba‘atu Osmâniyye.
- Cerîr, (ts.). Dîvânu Cerîr bi Şerhi Muhammed ibn Habîb. (Nşr. Nu‘mân Muhammed Emîn Tâhâ). Kahire: Dâru‘l-ma‘ârif.
- Cevherî, Ebû Nasr (1990). es-Sihâh tâcu‘l-lüğa ve sıhâhi‘l-arabiyye. (Nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr). Beyrut: Dâru‘l-ilm li‘l-melâyin.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed (1983). Tarifat. Beyrut: Dâru‘l-kutubi‘l-ilmiyye.
- Demirci, Muhsin (2011). Tefsir Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İFAV.
- Dürra, Muhammed Tâhâ (1984). Fethu‘l-garîbi‘l-mucîb i‘râb şevâhidi Muğni‘l-lebîb, Dırmaşk: Mektebetü‘r-Râzî.
- Ebû Hayyân, Muhammed İbn Yûsuf (1992). el-Bahru‘l-muhîf fi‘t-tefsîr. Beyrut: Dâru‘l-fikr.

- Ebu's-Suûd, Muhammed İbn Muhammed (1994). İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Ğalâyînî, Mustafa (2008). Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye. (Nşr. Ali Selman Şebbâra). Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Hâşimî, Ahmed (2010). Cevâhiru'l-belâğa. (Nşr. Yahyâ Murâd). Kâhire: Müessesetü'l-muhtâr.
- Hudarî, Muhammed İbn Mustafa (1995). Hâşiyetü'l-Hudarî 'alâ Şerhi İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. (Nşr. Yûsuf Muhammed el-Bikâ'î). Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn 'Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmail (1994). el-Muhît fi'l-Luğa. (Nşr. Muhammed Hasen Al Yasin). Beyrut: Âlemü'l-kütüb li'l-melâyin.
- İbn 'Acîbe, Ebu'l-Abbâs (2002). el-Bahru'l-medîd. (Nşr. Umer Ahmed er-Râvî). Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- İbn 'Adil, Ebu Hafs (1998). el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn (1985). Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. (Nşr. Muhyiddîn Abdulhamîd). Dımaşk: Dâru'l-fikr.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tahir (ts.). Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr. Tunus: Dâru Suhûn.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân (ts.). el-Hasâis. (Nşr. Muhammed Ali en-Neccâr). yy.: 'Âlemü'l-kütüb.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn (1996). Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb (Nşr. Muhyiddin Abdulhamîd). Sayda: el-Mektebetü'l-'asriyye.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn (ts.). Kava'idü'l-i'râb. İstanbul: Dersaadet.
- İbn Kayyim, el-Cevziyye (2011). Bedâi'u't-tefsîr. İstanbul: Karınca-Polen.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl İbn Mukrim (ts.). Lisânu'l-Arab. Beyrut: Dâru'l-fikr.
- İbn Seyyidihi, (ts.). İ'râbu'l-Kur'ân, yy.: yy.
- Kâsimî, Cemâluddin (2003). Mahâsinu't-te'vîl. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Kazvînî, Hatîb (2002). Telhîsu'l-miftâh. (Nşr. Yâsîn el-Eyyûbî). Sayda: el-Mektebetü'l-'asriyye.
- Kermî, Hasen Saîd (1991). el-Hâdî ilâ lugati'l-Arap. Beyrut: Dâru Lübnan.
- Meydânî, Abdurrahman (1993). el-Belâğatü'l-'Arabiyye üsüsühâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ. yy.
- Nesefî, Abdullah İbn Ahmed (1996). Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl. (Nşr. Mervân Muhammed eş-Şa'âr). Beyrut: Dâru'n-nefâis.
- Radî, Esterâbâdî (1978). Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiyye. yy.: Câmi'atu Kâryûnus.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed İbn 'Ömer(Tsz.). Mefâtîhu'l-ğayb ('Imâd Zeki el-Bârûdî). Kâhire: el-Mektebetü't-tevfikiyye.
- Sabbân, Muhammed İbn Ali (1321). Hâşiyetü's-Sâbbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. Kum: İntişârât Zâhidî.

- Semîn Halebî, Ahmed (1994). ed-Dürri'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Sîbeveyh, Ebu Bişr (ts.). el-Kitâb, yy.: yy.
- Suyûtî, Celâluddîn (ts.). Hem'u'l-hevâmi'. (Nşr. Abdulhamîd Hindâvî). Mısır: el-Mektebetü't-tevfîkiyye.
- Suyûtî, Celâluddîn (2006). el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân. (Nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ). Dımaşk: Dâru İbn Kesîr.
- Şeyhzâde, Muhyiddîn el-Kocevî (1999). Hâşiyetü's-şeyhzâde 'alâ tefsîri'l-Beydâvî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Şeyhzâde, Muhyiddîn el-Kocevî (1997). Şerhu Kavâ'idî'l-i'râb (Nşr. İsmail Merve). Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsır.
- Şirbînî, Şemsuddîn Hatîb (ts.). es-Sirâcu'l-münîr, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Taftazânî, Sa'duddîn (ts.). Muhtasarü'l-Ma'ânî. Kum: Müessesetü dâri'l-fikr.
- Tehânevî, Muhammed Ali (1984). Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn. I-II. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Zemahşerî, Ebû Kasım Mahmud İbn Ömer (1995). el-Keşşâf an hakâkik ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-aqâvîl fi vücûhi't-te'vîl. (Nşr. Muhammed Abdusselâm Şâhîn). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye.
- Zübyânî, Nabiğa (ts.). Dîvân. (Nşr. Kerem el-Bustânî). Beyrut: Dâru Sâdır-Dâru Beyrut.
- Züheyr, İbn Ebî Sülmâ (ts.). Dîvân. yy.: yy.